

CONSIDERAȚII ASUPRA CERCETĂRII ARHEOLOGICE ÎNTR-UN SIT SUPRAPUS DE O AȘEZARE MODERNĂ. STUDIU DE CAZ: NUFĂRU, JUD. TULCEA

OANA DAMIAN*

Rezumat: Prezenta contribuție tratează situl aparținând epocii bizantine din intravilanul satului Nufăru, com. Nufăru, jud. Tulcea, din perspectiva arheologiei preventive, cu tot ceea ce implică aceasta dincolo de problemele științifice: legislație, atitudine față de patrimoniu, relații dintre arheologi, investitori, autorități locale și comunitate etc.

Cuvinte-cheie: Nufăru, arheologia epocii bizantine, sit arheologic suprapus, zid de incintă, conservare, protecție, distrugere, legislație, autoritate locală.

CÂTEVA DATE PRIVIND ARHEOLOGIA PREVENTIVĂ ÎN SITURILE SUPRAPUSE DE AȘEZĂRI MODERNE. STUDIU DE CAZ: NUFĂRU, JUD. TULCEA

Ansamblul siturilor arheologice din România include o categorie importantă, cu o problematică specifică, din păcate insuficient luată în seamă, cea a siturilor arheologice suprapuse de așezări moderne, în cele mai multe cazuri urbane. Există și câteva excepții, reprezentate de siturile arheologice suprapuse parțial sau total de așezări rurale, unul dintre ele fiind cel aflat în intravilanul localității Nufăru¹, com. Nufăru, jud. Tulcea (fig. 1), sit arheologic aparținând epocii bizantine², în care se

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: oanadamian63@gmail.com.

¹ Satul Nufăru este situat pe malul drept al brațului dunărean Sf. Gheorghe, la cca 12 km distanță în aval de municipiul Tulcea, pe DJ 222 C, deci în direcția localității Murighiol.

² Sit arheologic având codul 161062.01 în Repertoriul Arheologic Național și monument istoric de grupă valorică A/de valoare națională și universală – TL-I-s-A-05864 – potrivit Listei Monumentelor Istorice din 2015. Menționăm și prevederile *Legii nr. 5/2000 privind amenajarea teritoriului național. Zone protejate*, lege care introduce localitatea Nufăru în categoria unităților administrativ-teritoriale cu concentrare foarte mare a patrimoniului construit cu valoare culturală de interes național (p. 46), deși mai potrivită ar fi fost încadrarea în categoria *monumente medievale identificate pe baza cercetărilor arheologice*. Nu trebuie uitat faptul că situl de la Nufăru a fost menționat, la poziția 99, încă din Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 661 din 1955 privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultură, completată cu o listă-anexă, de pe teritoriul Republicii Populare Române și, ulterior, în toate evidențele de tip LMI. Situl arheologic – monument istoric *Cetatea bizantină Prislav (Proslavița)* de la Nufăru constituie obiectul protecției instituite prin prevederile OG nr. 43/2000 privind protejarea patrimoniului arheologic, republicată, respectiv ale Legii nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată, precum și prin convențiile și tratatele internaționale de profil la care România este semnatară.

desfășoară cercetări arheologice începând cu anul 1978³. Așadar, din punct de vedere al relației cu problemele de amenajare a teritoriului, **situl de la Nufăru se află în intravilan, în mediu rural, fiind deopotrivă fortificat și deschis, conținând atât structuri solide, de zidărie, cât și perisabile, de pământ, suprapus, atât prin prisma structurii sale stratificate, cât și de așezarea contemporană, putând fi definit drept un sit arheologic de tip urban⁴ în mediu rural.**

Fig. 1. Nufăru, jud. Tulcea. Situl arheologic din intravilanul localității.

³ Instituția organizatoare a cercetării este Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, instituțiile partenere fiind Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, București, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, și Muzeul Național de Istorie a României, București. Cercetările arheologice în cadrul sitului de la Nufăru au fost inițiate de un colectiv coordonat de către regretata cercetătoare Silvia Baraschi; începând cu anul 1991, responsabilitatea științifică a șantierului arheologic Nufăru a revenit semnatarei acestei contribuții. Pentru sinteza descoperirilor, vezi Baraschi 1991a, p. 402–404, cu bibliografia anterioară; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 60–65 și urm., cu bibliografia anterioară; Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 237–245; Damian 2005, p. 177–183, notele 296–361; Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 375–380; Damian *et alii* 2007, p. 107–112; Damian *et alii* 2007–2008; Damian *et alii* 2010; Damian *et alii* 2012, p. 177–184; Damian *et alii* 2017, p. 89–90.

⁴ Pentru definirea caracterului urban sau de tip urban al așezărilor epocii medio-bizantine de la Dunărea de Jos, vezi caracteristicile evidențiate de către Petre Diaconu (1986, p. 225), cu reluările, exemplificările și actualizările de rigoare la Baraschi 1991b, p. 138–147 și Damian 2005, p. 144 și notele 14–15, 150–183.

Intravilanul localității Nufăru conține vestigiile, în curs de cercetare, ale unei cetăți construite *a fundamentis* de către Imperiul Bizantin, în ultimul sfert al secolului al X-lea, adăpostind o importantă așezare de tip urban, cu structuri de locuire și complexe funerare înregistrate stratigrafic până la mijlocul secolului al XIII-lea, cu materiale arheologice și numismatice ce pot sugera prelungirea existenței comunităților de aici până în secolul al XIV-lea⁵. Săpăturile arheologice au condus la reconstituirea traseului zidului de incintă bizantin (fig. 1–2), cercetat sub forma unor tronsoane, reperate pe laturile de sud, est, vest și nord ale promontoriului nufărean, al cărui contur îl urmărea, și la identificarea unor elemente de fortificație (turnuri și instalația portuară), fiind necesare verificări pentru stabilirea perimetrului cetății. Descoperirile, făcute cu prilejul cercetărilor din interiorul, ca și din afara spațiului fortificat, au evidențiat complexe (de locuire, meșteșugărești, menajere) și materiale arheologice care documentează – în forme bogate și variate –, pe o suprafață mare, o viețuire cu niveluri din secolele XI–XIII, oferind posibilitatea studierii culturii materiale din Dobrogea pe durata acestor veacuri fără întrerupere⁶, precum și mai multe necropole aparținând perioadei medio-bizantine⁷. Situl mai conține și vestigii ale viețuirii anterioare (epoca fierului⁸ și romano-bizantină⁹), precum și depuneri aparținând viețuirii moderne și cimitire încadrabile în secolele XVIII–XIX¹⁰.

Fiind vorba despre un sit arheologic suprapus în totalitate de localitatea actuală¹¹ – o cetate bizantină și o așezare civilă, presupunând atât vestigii de zid, cu lățimi de minimum 2 m și păstrate pe înălțimi/adâncimi de circa 3 m, cât și depuneri subterane de 3–6 m grosime –, a fost nevoie, de-a lungul anilor, de intervenții desfășurate la Nufăru deopotrivă în regim sistematic/programat și – mai ales – preventiv¹².

⁵ Damian *et alii* 2007, p. 108; Damian *et alii* 2012, p. 177–178.

⁶ Damian *et alii* 2012, p. 181–183.

⁷ Damian *et alii* 2017, p. 90–96.

⁸ Damian *et alii* 2007, p. 109, 114, 119; Damian *et alii* 2012, p. 180–181, 188.

⁹ Damian *et alii* 2007, p. 109–110, 114–115, 119; Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2007; Damian *et alii* 2012, p. 180–181, 188.

¹⁰ Damian *et alii* 2007, p. 118–119; Damian *et alii* 2012, p. 180, 184, 192.

¹¹ Săpăturile arheologice programate de la Nufăru, desfășurate în zonele publice, sunt completate de intervenții preventive, în zonele urmând a fi afectate de activități constructive moderne, precum și de descoperiri întâmplătoare sau de recuperare de materiale și contexte (Damian *et alii* 2007, p. 108, nota 4; Damian *et alii* 2012, p. 178, nota 6). Situația în intravilanul satului Nufăru a determinat supunerea sitului arheologic de aici unei continue agresiuni din partea factorului uman, de la nivelul locuințelor tradiționale, cu fundații nu foarte profunde, la manifestările pe scară mai largă din anii '80, care au căpătat accente dramatice după 1989, odată cu avântul constructiv înregistrat în această zonă, situată foarte aproape de orașul Tulcea și în apropierea uneia dintre „intrările” în Delta Dunării, pe un traseu turistic destul de frecventat (vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238).

¹² Caracterul pregnant de salvare al cercetării a fost remarcat încă de la prima campanie arheologică (Baraschi, Moghior 1979, p. 187, nota 3). Săpăturile arheologice au reușit, prin raportare la cele 40 de zone de pe teritoriul satului, cercetate în proporții variabile între anii 1978 și 2017, conturarea unei imagini destul de coerente asupra unui important sit medio-bizantin (vezi Damian *et alii* 2012, p. 178–179, 195–196, fig. 1–2, pentru actualizarea raportului dintre planul satului și punctele în care s-au efectuat cercetări arheologice).

Cercetarea arheologică programată/sistematică¹³ poate fi practică: în zonele libere de construcții, cu statut de domeniu public, inclusiv pe rețeaua stradală a localității, ceea ce s-a și întâmplat în punctele *Piatră, Râpă, Căminul cultural, Dispensar, Bufet* și pe străzile Turnului, Cetății, Portului¹⁴; pe proprietățile private, cu acordul proprietarilor și cu despăgubiri, ceea ce, din rațiuni în principal financiare, nu s-a făcut deocamdată; pe terenurile (situate pe străzile Bisericii și Constantin Dobrogeanu Gherea) achiziționate de către reprezentanți ai statului, în virtutea dreptului de preemțiune al acestuia, pentru a fi extrase din circuitul constructiv în vederea cercetării și punerii în valoare a patrimoniului arheologic pe care îl conțin, terenuri care constituie deocamdată o rezervație.

Cercetarea arheologică preventivă¹⁵, desfășurată la comandă, a fost predominantă, reprezentând până în prezent cea mai importantă sursă de cunoaștere a sitului. Determinate de proiecte constructive, fie ale comunității – de mici dimensiuni (punctul *Bloc* – 1979–1980¹⁶, curtea Căminului cultural – în vederea construirii anexei pentru centrala termică a Căminului cultural, 2009¹⁷ și a Școlii – pentru clădirea Centrului de informare turistică, 2015¹⁸) sau ținând de infrastructura

¹³ Vezi și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238; Damian *et alii* 2012, p. 179–180 și nota 7.

¹⁴ Pentru cercetări, derulate pe parcursul uneia până la opt campanii, vezi Baraschi 1991b, p. 140, nota 31; Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, punctele 1–6, 8, 10–11; Damian *et alii* 2007, p. 108 și Damian *et alii* 2012, p. 178, punctele 1–5, 10–11, 13, 15–16. Un statut aparte are punctul *Trecere bac*, încă proprietatea Enache Șinghi, pe care cercetările au avut caracter preventiv în campania din 1999, continuând ulterior (campaniile 2000–2002, 2004–2014, 2016–2017) în regim sistematic (vezi Damian *et alii* 2017, p. 90–91).

¹⁵ Vezi și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, 244; Damian *et alii* 2012, p. 180 și notele 8–10. Merită menționat faptul că și în ultimul deceniu al secolului trecut existau numeroase prevederi legislative, suficient de precise, referitoare la protecția patrimoniului arheologic, începând cu *Constituția României* (art. 135 – în care se stipulează că bogățiile de orice natură ale subsolului fac obiectul exclusiv al proprietății publice), continuând cu dispozițiile legale conținute în *Legea fondului funciar nr. 18/1991, Legea autorizării construcțiilor nr. 50/1991, Ordonanța Guvernului nr. 68/1994 privind protejarea patrimoniului cultural național, aprobată prin Legea nr. 41/1995, Legea protecției mediului nr. 137/1995, Legea minelor nr. 61/1998, Legea proprietății publice nr. 213/1998*, pentru a nu aminti decât obligativitatea obținerii avizului Ministerului Culturii și al Ministerului Lucrărilor Publice și Amenajarea Teritoriului (pe atunci) pentru autorizarea construcțiilor în arii protejate, în cazul săvârșirii de infracțiuni putând fi sesizate organele de urmărire penală. Anul 2000 marchează reglementarea precisă a problematicei complexe a protecției patrimoniului arheologic prin intermediul *Legii nr. 5/2000 privind amenajarea teritoriului național. Zone protejate*, a prevederilor *Ordonanței Guvernului nr. 43/2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național (cu prevederile Legii nr. 378/2001)*, ale *Legii nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil* și ale *Ordonanței de urgență a guvernului nr. 228/2000 privind protejarea monumentelor istorice* (vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 244–248). Pentru problematica cercetării sitului arheologic, în relație cu dezvoltarea așezării moderne, în anii '80–'90 ai secolului trecut, vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 237–245, 248–249; pentru situația de după anul 2000, vezi, în special, Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 249–252; Damian *et alii* 2007, p. 109–120; Damian *et alii* 2012, p. 179–193.

¹⁶ Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, punctul 1, p. 244, nota 57.

¹⁷ Damian *et alii* 2011, p. 84; Damian *et alii* 2012, p. 178, punctul 5, p. 184 și nota 71.

¹⁸ Cercetare inedită, cu documentație de specialitate predată beneficiarului.

localității (lucrările de alimentare cu apă din anii 1981¹⁹ și 2006²⁰ și de canalizare din perioada 2008–2011²¹), fie ale investitorilor privați (locuințe familiale, pensiuni, magazine, amenajări gospodărești și sanitare etc.)²², aceste cercetări s-au desfășurat până în prezent, în proporții variabile²³, pe mai multe proprietăți²⁴, în condițiile aplicării, începând din anul 2000, a unui Plan Urbanistic General, care include mai multe zone de protecție, în conformitate cu patrimoniul arheologic cercetat sau doar reperat, în vederea obținerii avizelor favorabile investițiilor sau certificatelor pentru descărcarea terenurilor de sarcină arheologică²⁵.

Din punct de vedere științific, cercetarea arheologică preventivă într-un sit suprapus este obligatoriu punctuală²⁶, cu imperativul reconstituirii grafice a realităților arheologice din teren, în condițiile dificultății continuării cercetărilor timp de mai

¹⁹ Damian *et alii* 2007, p. 107 și nota 2, p. 108, punctele 6–9, p. 110–111, notele 40–42, p. 115, nota 77.

²⁰ Damian *et alii* 2007, p. 107 și nota 2, p. 112–120.

²¹ Damian *et alii* 2012, p. 180 și notele 11–13, p. 184–193.

²² Printre zonele – conținând patrimoniul arheologic relevant – cercetate, amintim proprietățile: Ștefan Ene, Petre, Bădulescu, Ivanov, Rubanschi, Paraschiv, Hanganu (zona vestică), Dumitru Ene, Husein, Enache (zona sudică), Popa, Iacob, Ducica (zona estică), Barbu, Halciuc, Donciu, Pârvu, Butuza, Dumitrescu, Șinghi, Florea (zona nordică). Vezi, în acest sens, Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238; Damian *et alii* 2007, p. 108–111; Damian *et alii* 2012, p. 178–184.

²³ Cercetările s-au desfășurat, pe parcursul uneia până la patru campanii, prin case, secțiuni și suprafețe deschise în viitorul perimetru constructibil, unitățile de săpătură acoperind zone cuprinse între 25 și 300 mp, în vederea epuizării depunerilor arheologice, cu grosimi cuprinse între 3 și 6 m, și atingerii solului steril din punct de vedere arheologic, fiind urmate uneori, în funcție de prezența vestigiilor de zid, de schimbarea amplasamentelor construcțiilor proiectate.

²⁴ Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238–242, punctele, 7, 9, 12–20; Damian *et alii* 2007, p. 108–109, punctele 12, 14–33; Damian *et alii* 2012, p. 178–179, punctele 12, 14–15, 17–40, p. 195–196, fig. 1–2.

²⁵ În privința chestiunilor ridicate de aplicarea procedurii de descărcare a terenului de sarcină arheologică (potrivit prevederilor *Legii nr. 182/2000*, cap. VI, art. 47 (6) și ale *Legii nr. 378/2001*, art. 5, alin. 1), trebuie precizat faptul că situl de la Nufăru permite, în cele mai multe cazuri, aplicarea legislației respective prin intermediul efectuării cercetării, pe teren dat, până la atingerea solului steril din punct de vedere arheologic, zona respectivă devenind liberă de orice fel de patrimoniu arheologic. În condițiile în care atât *Ordonanța 43/2000* (art. 6, lit. a), cât și *Legea nr. 182/2000* (art. 47, 7) sunt extrem de explicite în privința **finanțării cercetării arheologice** – pentru obținerea certificatului privind eliberarea de sarcină arheologică a unui teren – **de către beneficiarul lucrărilor** (vezi, în acest sens, și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 247), în relația dintre cercetarea arheologică preventivă și investiția privată, în cazul sitului de la Nufăru apar unele aspecte dificile/delicate, determinate de faptul că pentru micii investitori particulari se pune cu acuitate problema costurilor suplimentare și a întâzierii cauzate de intervențiile arheologice. Pentru aspecte speciale, legate de cofinanțarea cercetării arheologice, se remarcă investigațiile desfășurate la Nufăru pe proprietățile Ștefan Ene, Dumitrescu și Petre (vezi și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 244–248). **Considerăm că această categorie de probleme este valabilă pentru toate siturile de tip suprapus, în care intervențiile private sunt de mică amploare din punctul de vedere al investiției sau al puterii financiare a beneficiarului, dar cu implicații mari asupra patrimoniului arheologic afectat.**

²⁶ Vezi și Damian *et alii* 2012, p. 178 și nota 6.

multe campanii sau a extinderii săpăturilor în același loc, a imposibilității revenirii pentru verificarea unor situații, indiferent de natura descoperirilor arheologice, particularități determinate atât de rațiuni obiective – caracterul inevitabil limitat al proprietăților, dificultatea lucrului în zonele de acces, cantonarea în perimetrele construibile stabilite prin proiectele investiționale–, cât și subiective – atitudinea, oscilând între indiferență și ostilitate, a beneficiarilor acestor lucrări, ca și a comunității locale în general.

Prin prisma relației dintre consecințele investițiilor asupra patrimoniului arheologic și cercetarea arheologică preventivă, **situl de la Nufăru se înscrie în categoria salvării prin înregistrare**. Singurele structuri de zidărie sunt cele reprezentate de curtea bizantină, de elementele de fortificație, de locașurile de cult de zid, de bazele de piatră ale locuințelor nivelurilor medio-bizantine mai timpurii, care se pretează la conservarea *in situ*. Neexistând construcții și amenajări de tip urban, în accepțiunea arheologiei epocii clasice, ci structuri de locuire și funerare de tip perisabil, se impune doar cercetarea și înregistrarea lor. Intervențiile moderne de ordin constructiv, chiar dacă nu afectează depunerile arheologice în totalitatea lor, unele coborând doar până la 1 m în subsol, blochează cercetarea în spațiul respectiv, ceea ce impune decopertarea prin săpături arheologice, investigarea, prelevarea, înregistrarea patrimoniului arheologic până la epuizarea sa în zona în cauză, deci până la atingerea solului steril din punct de vedere arheologic. Asemenea intervenții presupun coborârea la mari adâncimi, ceea ce implică automat proiecte speciale pentru ridicarea celor mai simple construcții sau umpluturi preliminare, mărinde substanțial costurile investițiilor și putând conduce la o descurajare a celor dispuși în acest sens sau la tensiuni foarte mari între arheologi și beneficiari, legate de modul de desfășurare a cercetării de teren propriu-zise.

Dincolo de prevederile legislative cu caracter general, protejarea sitului se poate referi la:

- continuarea politicii de salvare prin înregistrare a structurilor perisabile în cazul investițiilor;
- protejarea *in situ* a monumentelor deja descoperite, eventual cu proiecte de conservare și punere în valoare;
- introducerea unui regim strict de permisiuni și restricții în privința intervențiilor constructive pe traseul zidului de incintă și în spațiul delimitat de acesta și respectarea zonelor de protecție pentru elementele de fortificație și alte monumente descoperite;
- actualizarea documentațiilor de urbanism sub raportul evoluției cunoașterii sitului arheologic;
- declararea, eventual, a unor zone, prin intermediul Planurilor Urbanistice Generale, Zonale și de Detaliu, ca fiind *non edificandi*;
- constituirea, pe teritoriul localității, a unor „cartiere”, cu regim de parc arheologic vizitabil, cu puncte muzeale de sit, prin continuarea politicii de extragere

din circuitul constructiv a unor terenuri cu potențial arheologic și integrarea monumentelor de zid deja descoperite, prin realizarea și aplicarea unor proiecte de punere în valoare.

Un aspect important, în condițiile obligativității elaborării unui Plan Urbanistic Zonal sau ale unui Plan Urbanistic de Detaliu, din păcate foarte puțin practicat la Nufăru²⁷, este **evaluarea de teren**, recomandabilă în special în cazul proprietăților susceptibile a conține zidul de incintă al cetății și elemente de fortificație. Benefic pentru identificarea potențialelor perimetre construibile, în vederea realizării celor mai adecvate proiecte constructive, atât pentru imperativele cercetării și protecției patrimoniului, cât și pentru interesele investitorilor, diagnosticul ar fi soluția cea mai potrivită pentru abordarea unui sit suprapus, permițând atât o cercetare arheologică gândită după criterii exclusiv științifice, la capătul căreia să se poată recomanda eventuale regimuri diferite de protecție asupra aceleiași proprietăți²⁸, cât și elaborarea unor proiecte constructive în cunoștință de cauză, în porțiunile de teren cu cel mai mic conținut de patrimoniu arheologic, eliminându-se astfel o mare parte a tensiunilor în relațiile dintre arheologi și investitori, precum și costurile suplimentare cerute de schimbările amplasamentelor, modificările aduse proiectelor constructive și structurii de rezistență a viitoarelor clădiri. Există și situații în care cercetarea arheologică de teren, începută în regim de cercetare preventivă, are doar rolul de evaluare a potențialului arheologic al terenului, în sensul că investitorul decide, relativ la puțin timp după înregistrarea pe terenul său a unor descoperiri arheologice deosebite, care trebuie protejate, schimbarea amplasamentului constructiv; în asemenea cazuri, aspectul protejării patrimoniului arheologic imobil este asigurat, dar rămâne descoperit aspectul cunoașterii științifice, din cauza imposibilității continuării cercetării în condițiile contractuale în care a început. În astfel de cazuri, este recomandabilă schimbarea statutului cercetării arheologice din preventivă în programată/sistematică și, implicit, modificarea procedurii de finanțare a respectivei cercetări.

Reglementarea problematicii complexe a protecției patrimoniului arheologic prin intermediul documentelor legislative datorate anului 2000 și promulgarea *Legii nr. 378/2001* pentru aprobarea *Ordonanței Guvernului României nr. 43/2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național*²⁹ au adus o schimbare în atitudinea autorităților locale, în sensul introducerii unei stricteți în eliberarea certificatelor de urbanism și a

²⁷ Cazul proprietății Ivanov (vezi Damian, Samson, Bălici 2011, p. 45–46, fig. 2–4; Damian *et alii* 2012, p. 179, punctul 36, fig. 1).

²⁸ Cazul proprietăților Bădulescu și Ivanov (vezi Damian *et alii* 2012, p. 179, punctele 35–36, fig. 1). Fiind vorba despre terenuri de mari dimensiuni și acoperind atât o zonă *intra muros*, cât și una *extra muros*, pe aceste proprietăți a existat posibilitatea, după efectuarea cercetării arheologice, a stabilirii sau a schimbării amplasamentelor viitoarelor construcții în zone lipsite de patrimoniu arheologic, aflate la câteva zeci de metri distanță de vestigiile bizantine. Acestea au putut fi conservate *in situ*, dar sunt deocamdată inaccesibile în ceea ce privește punerea în valoare.

²⁹ Vezi *supra*, nota 15.

autorizațiilor de construire pe baza avizelor serviciilor publice descentralizate ale Ministerului Culturii, în conformitate cu certificatele de eliberare de sarcină arheologică, ceea ce contribuie, evident, la buna desfășurare, cel puțin în principiu, a cercetării arheologice preventive. Se constată o evidentă îmbunătățire a situației prin manifestarea tendinței de prevenire a eventualelor distrugerii prin informarea corectă, completă și în timp util a celor interesați de intervenții de ordin constructiv, de către autoritățile locale, pe baza documentațiilor aflate la îndemâna lor. Cu excepțiile de rigoare... Mai rămâne, însă, foarte mult de făcut în privința cuprinderii în programele locale de dezvoltare economico-socială și urbanistică, respectiv de amenajare a teritoriului, a acelor obiective specifice privind protejarea patrimoniului arheologic, a asigurării pazei și protecției descoperirilor arheologice aflate în proprietate publică sau a participării la finanțarea, din bugetele proprii, a lucrărilor de protejare a monumentelor istorice³⁰.

*
*   *

Dintre categoriile de **cercetări preventive** menționate, contribuția de față va pune accentul doar pe aceea **implicând autoritatea locală drept beneficiar**, ținând cont și de atribuțiile precise ale acesteia în privința protecției patrimoniului arheologic.

Realizarea sistemelor de alimentare cu apă și de canalizare a localității, asfaltarea unor străzi, construirea anexei pentru centrala termică a Căminului cultural sau a clădirii Centrului de informare turistică sunt exemple de lucrări ale Consiliului local Nufăru, desfășurate după anul 2000, care au necesitat asistență arheologică, au presupus cercetări de teren îndelungate și laborioase, în special pe rețeaua stradală a satului, și au contribuit, în mare măsură, la realizarea unor documentații de urbanism, potențial extrem de utile atât pentru informarea autorităților, a investitorilor, a localnicilor în general privind existența unui patrimoniu arheologic important, cât și, implicit, pentru protejarea acestuia.

Proiecte de infrastructură, presupunând lucrul la vestigii de zid în vederea realizării alimentării cu apă³¹ sau a canalizării localității³² – prin supra- sau, mai ales, prin subtraversarea zidului de incintă și a altor elemente de fortificație –, au fost făcute în anii 2006 și 2008–2010 pe diverse străzi ale localității (Bisericii, Domnița Maria, Turnului, Cetății, Ulmului, Arheologiei), monumentele fiind cercetate și protejate *in situ* și lucrările constructive efectuate, cu tot ceea ce presupunea amplasarea unor cămine de vizitare, stații de pompare etc. În treacăt fie spus, chiar și unele dintre numele străzilor localității, datorate deciziei autorităților locale, reflectă această prezență a trecutului istorico-arheologic în viața actuală

³⁰ Vezi, în acest sens, și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 245–249.

³¹ *Modernizarea și extinderea sistemului public de alimentare cu apă, comuna Nufăru, jud. Tulcea* (2006). Vezi Damian et alii 2007, p. 112–151; Damian et alii 2012, p. 178, nota 6, p. 180, nota 3.

³² *Sistem de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru, comuna Nufăru, jud. Tulcea* (2008–2011). Vezi Damian et alii 2012, p. 180, notele 11–13, p. 184–208.

a satului. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive au fost introduse în circuitul științific³³, fiind totodată puse la dispoziția Consiliului local Nufăru, prin intermediul documentațiilor de specialitate și al studiilor istorice care însoțesc Planul Urbanistic General al comunei Nufăru, aplicat începând cu anul 2000 și actualizat în anul 2009, fiind aprobat și asumat de către primărie în anul 2012. În plus, Regulamentul local de urbanism aferent Planului Urbanistic General prevede – pe lângă marcarea perimetrelor sitului arheologic/monumentului istoric și, separat, a zonei sale de protecție, clar delimitate, și specificarea regulilor de urmat pentru propunerile de intervenții constructive – și o interdicție definitivă de construire în zonele aferente zidului de incintă al cetății și adiacent acestuia (adică 5 m de o parte și de cealaltă).

În aceste condiții, pare cel puțin stranie întâmplarea petrecută la Nufăru în primăvara anului 2015, care a determinat întreprinderea din vara și toamna anului 2017, a cărei relatare, cu învățămintele de rigoare, o propunem în rândurile ce urmează.

S-ar putea obiecta că nu este vorba despre știința arheologică în acest demers, ci, mai degrabă, despre administrație, legislație, voință politică³⁴ și altele asemenea. Ceea ce ne propunem să prezentăm este o experiență tristă, incompatibilă cu o țară europeană civilizată din mileniul III, experiență menită a atrage atenția tuturor celor implicați, într-un fel sau altul, în problemele patrimoniului arheologic, asupra faptului că victoriile dobândite în lupta cu ignoranța și reaua credință în materie nu reprezintă, în niciun caz, câștigarea războiului. Problemele ridicate sunt, din păcate, parte integrantă din cercetarea siturilor suprapuse în România, fiind de multe ori trecute cu vederea sau depășite amiabil tocmai din cauza aspectului lor mai degrabă derizoriu, dar credem că trebuie făcute cunoscute, deoarece un cadru administrativ corect pentru derularea cercetării (implicând deopotrivă colective științifice, autorități locale, instituții județene, persoane particulare) poate însemna diferența dintre salvarea (fie și doar prin înregistrare) și distrugerea patrimoniului arheologic.

DESPRE ZIDUL DE INCINTĂ AL CETĂȚII BIZANTINE DIN INTRAVILANUL LOCALITĂȚII NUFĂRU, CU ACCENT ASUPRA CURTINEI NORDICE IDENTIFICATE PE STR. ULMULUI. CERCETARE, PROTECȚIE, DISTRUGERE

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului. Investiții cu efect distructiv

În anul 2015, Enel Distribuție Dobrogea a derulat un proiect numit *Îmbunătățire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea*. Proiectul de reabilitare a rețelei electrice a localității Nufăru a conținut și reamplasarea unor stâlpi, ceea ce

³³ Vezi Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2010; Damian *et alii* 2012.

³⁴ Vezi *supra*, nota 2.

a presupus săparea unor casete cu dimensiunile de 1×1 m și adâncimea de 1,80 m. Desfășurarea lucrărilor în mod neautorizat și fără asistența arheologică de specialitate, absolut obligatorie în condițiile în care o parte dintre stâlpii electrici respectivi trebuiau reamplasați în perimetrul cetății bizantine din intravilanul localității Nufăru, a condus la efectuarea a șase casete pe trei dintre străzile localității (Portului, Ulmului și Cetății). Patru dintre aceste casete au fost săpate până la adâncimea de 1,80 m și betonate, alte două fiind săpate parțial, dintre care una astupată. Aceste intervenții au afectat grav patrimoniul arheologic din subsol, reprezentat de complexe de locuire din secolele XI–XIII (pe străzile Portului, Ulmului și Cetății) și de o porțiune din curtea de nord bizantină din secolul al X-lea (pe str. Ulmului). Caseta betonată pentru reamplasarea stâlpului electric vizat, cu dimensiunile de 1×1 m și adâncimea de 1,80 m, a fost amenajată la sud și în zidul de incintă, afectând paramentul interior (sudic) și o parte din emplectonul acestuia.

Precizăm că poziția curții de nord bizantine (fig. 2) în raport cu str. Ulmului (fig. 3–4) era cunoscută atât de către specialiști, cât și de către localnici încă din anul 2010, când se desfășuraseră lucrări determinate de realizarea canalizării localității, implicând și amplasarea unei stații de pompare (fig. 5–7). Cu acel prilej, a fost realizată o săpătură arheologică în jumătatea estică a străzii, a fost cercetat un tronson din zidul de incintă nordic al cetății bizantine (având orientarea SV→NE, cu lățimea de 2,70 m, pe o lungime de 3,80 m și o înălțime înregistrată de 1,00–1,30 m)³⁵, vestigiul fiind protejat *in situ* și stația de pompare amplasată la o distanță convenabilă (1,30 m) la sud de acesta, evidențiată la nivelul de călcare actual. Str. Ulmului fiind un drum rural, de pământ, traseul zidului de incintă, aflat oricum la circa 1 m adâncime față de cota actuală, nu putea fi marcat pe teren, dar evidențierea capacului stației de pompare reprezenta și reprezintă un reper important pentru amplasarea în teren a monumentului.

Un proiect avizat și asistența arheologică ar fi făcut din derularea lucrărilor de reabilitare a rețelei electrice încă o ocazie de cunoaștere și înregistrare a patrimoniului de tip perisabil (casetele pentru reamplasarea stâlpilor putând fi în prealabil unități de săpătură pentru cercetarea situațiilor arheologice) și s-ar fi putut preveni o distrugere absolut inutilă a unui vestigiu de zid prin simpla reamplasare în altă zonă a stâlpului vizat.

Ca urmare a sesizărilor colectivului de cercetare a sitului arheologic, lucrările firmei subcontractante pentru proiectul Enel Distribuție Dobrogea au fost sistate de către reprezentantul Direcției Județene pentru Cultură Tulcea în mai 2015, nemaifiind reluate până în prezent.

Având în vedere cunoașterea potențialului stratigrafic și de complexe și materiale arheologice al zonei aflate în perimetrul cetății și faptul că distrugerile fuseseră deja comise, opinia colectivului arheologic de cercetare a sitului de la Nufăru a fost în sensul continuării, cu asistență de specialitate, a adâncirii în casetele

³⁵ Damian *et alii* 2010, p. 31, IV/3–4; Damian *et alii* 2012, p.186, 189, 199, 201, notele 83–84, fig. 5a, 7 b.

Fig. 2. Nufăru. Situl arheologic din intravilanul localității. Traseul reconstituit al curții bizantine cercetate prin tronsoane pe străzile Portului, Ulmului și Cetății. Zona afectată de intervențiile neautorizate din anul 2015.

săpate deja parțial (în mod neautorizat) pentru obținerea unui aviz favorabil realizării proiectului și finalizarea lucrărilor de reabilitare a rețelei electrice, precum și al asigurării asistenței de specialitate pe teren pe durata derulării lor, în măsura în care acestea ar mai fi presupus intervenții în subsol. În ciuda numeroaselor negocieri purtate cu reprezentanți ai Enel din Tulcea, inclusiv în prezența și la cererea autorităților locale, nu s-a procedat în consecință nici în cursul anului 2015, nici în cursul anului următor. Rețeaua electrică nu a fost reabilitată în porțiunea respectivă, deși casele pentru stâlpi erau realizate. Pentru a veni în întâmpinarea comunității locale, a fost chiar finalizată în august 2015 cercetarea din punct de vedere arheologic a casei săpate parțial din apropierea intersecției străzii Domnița Maria (= DJ 222 C) cu str. Ulmului, fapt neurmat de vreo intervenție constructivă. Între timp, caseta respectivă s-a transformat într-o groapă menajeră improvizată.

Ca atare, după sistarea lucrărilor în mai 2015, s-a acumulat destul de multă nemulțumire în cadrul comunității din Nufăru și la nivelul administrației locale în legătură cu nefinalizarea lucrărilor de reabilitare a rețelei electrice ca urmare a intervențiilor „de tip arheologic și legate de protecția patrimoniului”, reluarea proiectului părănd condiționată de rezolvarea problemei intervenției asupra curții de nord a cetății bizantine.

În anul 2017, reprezentanții Enel Distribuție Dobrogea au declarat că și-au limitat lucrările de săpătură prevăzute la cele deja executate (casele betonate, n.n.), că nu intenționează să le continue pe cele nefinalizate (deci că, implicit,

Fig. 3. Nufăru. Str. Ulmului. Vedere dinspre sud.

Fig. 4. Nufăru. Str. Ulmului.
Vedere dinspre sud a zonei afectate de intervențiile din anii 2010, 2015 și 2017.

Fig. 5. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curțina bizantină de nord cercetată, cu stația de pompare amplasată la sud. Vedere generală.

Fig. 6. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curțina bizantină de nord cercetată. Vedere dinspre vest și dinspre sud.

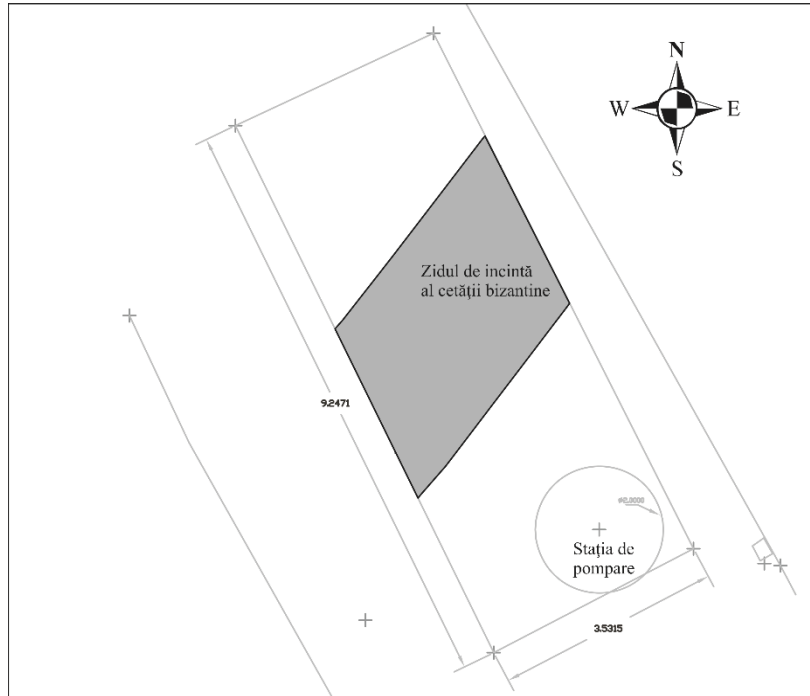

Fig. 7. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curțina bizantină de nord cercetată, cu stația de pompare amplasată la sud.

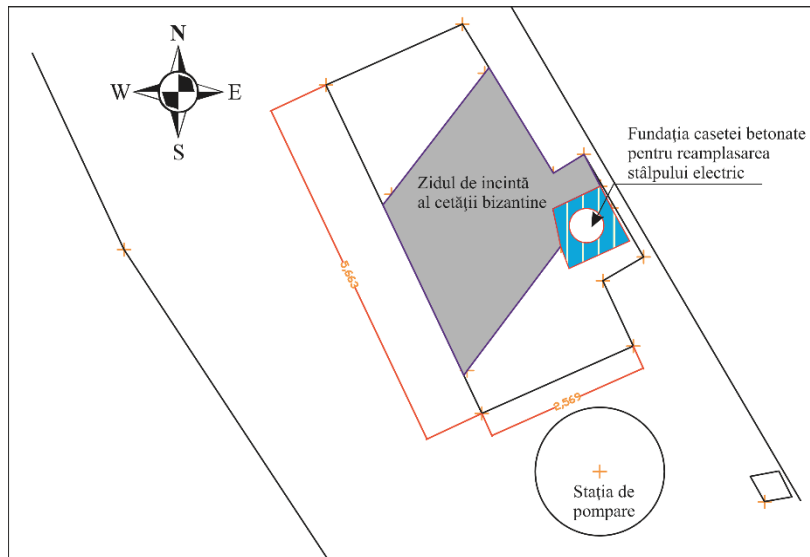

Fig. 8. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curțina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stălpului electric.

reamplasarea a trei dintre stâlpii pentru care se practicaseră intervenții neautorizate în sit nici nu era necesară, n.n.) și că „gropile de fundație începute în care s-a identificat un zid de incintă medieval vor face obiectul unor lucrări de refacere a distrugerilor provocate prin săpătură”. În aceste condiții, arheologii și-au exprimat convingerea că orice discuție despre asistență arheologică este inutilă și că finalizarea lucrărilor de reabilitare a rețelei electrice trebuie făcută în absența oricărui act legat de acest domeniu, cu asumarea de către administrația locală, în condițiile date, a responsabilității emiterii autorizației de construire.

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului afectat de o distrugere modernă. Intervenții constatatoare ale colectivului de cercetare

Deși colectivul de cercetare a sitului arheologic Nufăru și-a exprimat în mai multe rânduri opinia potrivit căreia **distrugerile provocate patrimoniului arheologic sunt ireversibile, atât în cazul zidului de incintă nordic**, distrus cu pickhammer-ul, **cât și al depunerilor arheologice de pământ ilustrând viețuirea epocii bizantine, cercetarea de teren și înregistrările de specialitate nemaifiind posibile**, la insistențele repetate ale reprezentanților Enel Distribuție Dobrogea, culpabili din punctul de vedere al atitudinii față de patrimoniu, s-a încheiat un contract de prestări servicii (nr. 1998/17.07.2017, *Îmbunătățire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea. Intervenții de refacere a tronsonului de curtină bizantină distrus de pe str. Ulmului*) între această instituție și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, pentru repararea stricăciunilor provocate de lucrările neautorizate din anul 2015, în care trebuiau să se implice arheologi care realizaseră cercetarea în anul 2010 și alți specialiști (arhitect, restaurator piatră ș.a.)³⁶.

Intervenția asupra unui monument pentru îndepărtarea unor materiale moderne agresive, precum și eventuala completare a părții distruse cu materiale specifice, presupunea timp îndelungat. Prioritatea a fost deschiderea suprafeței și constatarea distrugerilor produse, urmate de îndepărtarea, în cel mai scurt timp, a intervenției moderne care nu făcea corp comun cu zidul de incintă, pentru a se putea proceda apoi la lucrările de refacere a curtinei, mult mai laborioase și mai cronofage, care presupuneau, în plus, condiții meteorologice favorabile, mai ales temperaturi relativ ridicate.

Pentru **evaluarea distrugerilor provocate de lucrările Enel Distribuție Dobrogea**, constatate în anul 2015, dar fără posibilitatea înregistrării în momentul

³⁶ Lucrările de teren efective s-au desfășurat în perioada cuprinsă între ultima decadă a lunii august și prima decadă a lunii octombrie 2017, cu completări ulterioare în luna noiembrie și au presupus implicarea, în proporții diferite, a câtorva dintre membrii colectivului de cercetare a sitului, arheologii Oana Damian (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, responsabilul științific al șantierului și al contractului în cauză), Andra Samson și Mihai Vasile (Muzeul Național de Istorie a României) și arhitectul Virgil Apostol (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), asistați de forță de muncă necalificată și de utilaje. Realizarea documentației grafice îi aparține lui Mihai Vasile. Semnatara rândurilor de față folosește acest prilej pentru a mulțumi, încă o dată, tuturor celor amintiți.

respectiv, a fost deschisă o suprafață cu dimensiunile de circa 7,50 m (latura N-S) × 2,50 m (latura V-E) și adâncimea de 1,50 m. Intervenția de teren, realizată mecanic și manual, a presupus îndepărtarea umpluturii cu pământ galben făcute în anul 2010 și a materialelor depuse pentru protejarea curtinei, precum și extinderea spre est, într-o casetă cu dimensiunile de 1,50 m (latura N-S) × 0,70 m (latura V-E) și adâncimea de 2 m, pentru degajarea zonei afectate de intervenția pentru reamplasarea stâlpului electric³⁷ (fig. 8–9).

A fost dezvelită cortina pe toată lățimea ei (2,70 m), pe o lungime înregistrată de 3,30 m și o înălțime de 0,80 m (paramentul sudic), pentru a putea fi constatată atât în plan, cât și în secțiune, relația cu intervenția modernă. S-a putut observa că **practicarea casetei betonate pentru reamplasarea stâlpului electric**, cu dimensiunile aproximative de 1 × 1 m și adâncimea de 1,60/1,80 m, **a fost făcută deasupra, în zidul de incintă și la sud de acesta**. Intervenția avea forma unui patrulater neregulat, cu dimensiunile exterioare de 1,20/1,15/1,00 m și cele interioare de 0,80/0,50/0,40 m. Practicarea a circa 0,60 m din latura casetei betonate a fost executată în afara curtinei, la sud de aceasta, iar restul în zid, afectând paramentul sudic al acestuia; circa 1 m din adâncimea casetei a fost săpat în pământ (în umplutură de pământ galben și în depunere de tip arheologic), deci suprapunând cortina, iar restul de 0,50–0,60 m a fost săpat cu pickhammer-ul în zidăria bizantină, afectând paramentul sudic/interior (fig. 9–10).

Ulterior constatării, s-a procedat la **îndepărtarea**, cu ajutorul unor unelte și ustensile specifice (pickhammer, ciocan rotopercurtor, ciocan și daltă), a **intervenției moderne cu beton, în etape succesive**: întâi partea care suprapunea zidul, apoi cea care depășea linia zidului spre sud și, în final, cea din interiorul curtinei (fig. 11–13). Faptul că cele două categorii de materiale, din milenii diferite (I și III), nu au făcut priză a permis îndepărtarea betonului, fără consecințe distructive suplimentare asupra zidăriei bizantine, și a lăsat vizibilă **porțiunea afectată de cortină**, cu dimensiunile de 0,50 m (latura N-S) × 1,15 m (latura V-E) și adâncimea de 0,50 m. Pentru această porțiune s-a considerat că sunt **necesare intervenții ulterioare** (fig. 13).

După constatarea distrugerilor și înregistrarea situației în teren, s-a procedat la: acoperirea zidului de incintă cu materiale de protecție (geotex, carton asfaltat/membrană); confecționarea unei protecții din lemn masiv, sub forma unei cutii cu capac, cu dimensiunile de 1,50 × 1,50 m și înălțimea/adâncimea de 2 m, amplasate provizoriu pe zona de cortină afectată, pentru a permite intervenții ulterioare asupra monumentului; reumplerea cu pământ (în saci de rafie și dispersat) a restului suprafeței excavate de pe str. Ulmului, pentru ca strada să fie redată în totalitate circulației (fig. 14–15).

³⁷ Intervenția Enel Distribuție Dobrogea din anul 2015 depășea, cu circa 1 m spre est, limita unității de săpătură arheologică din anul 2010.

Fig. 9. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curțina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stălpului electric. Vedere dinspre sud. Fundație modernă deasupra și în zidul de incintă, cu afectarea paramentului sudic al acestuia.

Fig. 10. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curțina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stălpului electric. Vedere dinspre vest.

Fig. 11. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curțina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stălpului electric. Vedere dinspre vest, după îndepărtarea părții de fundație modernă de deasupra zidului de incintă.

Fig. 12. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre sud-vest, după îndepărtarea părții de fundație modernă de la sud de paramentul zidului de incintă.

Fig. 13. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre sud-vest, după îndepărtarea în totalitate a părții de fundație modernă din structura zidului de incintă (este vizibilă tehnica de construcție de tip „blocaj”).

Fig. 14. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord. Protecție de lemn pentru caseta destinată intervențiilor reparatorii asupra porțiunii de zid distruse.

Fig. 15. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord. Caseta destinată intervențiilor reparatorii asupra porțiunii de zid distruse și pregătirea pentru astuparea cu pământ a suprafeței deschise.

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului afectat de o distrugere modernă. Intervenții reparatorii. Propuneri ale colectivului de cercetare și punerea în operă a rezoluțiilor comisiilor de specialitate ale Ministerului Culturii și Identității Naționale

Ținând cont de cele prezentate și pentru a putea acționa în vederea finalizării lucrărilor presupuse de contractul *Îmbunătățire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea. Intervenții de refacere a tronsonului de curtină bizantină distrus de pe str. Ulmului*, colectivul de cercetare a sitului de la Nufăru a solicitat, în cadrul unui **raport privind intervenția constatatoare legată de proiectul Enel Distribuție Dobrogea**, pus la dispoziția Direcției Județene pentru Cultură Tulcea și Direcției Patrimoniu Cultural din cadrul Ministerul Culturii și Identității Naționale, un punct de vedere din partea comisiilor de specialitate – Comisia Națională a Monumentelor Istorice și Comisia Națională de Arheologie.

Printre datele suplimentare, legate de contextul concret, se mai impuneau câteva precizări:

- intervenția ulterioară asupra curtinei bizantine, obligatoriu de efectuat în regim de urgență, date fiind poziția în teren a vestigiului (care implica efectuarea de lucrări la adâncimea de 2 m, pe o stradă în pantă, într-o amenajare de lemn) și perioada din an în care trebuia acționat (lunile octombrie – decembrie);
- imposibilitatea punerii în valoare a monumentului în zona respectivă, fiind vorba despre un drum public în ușoară pantă, în care amenajarea unei cripte arheologice ar fi afectat partea carosabilă și ar fi presupus și mari costuri și dificultăți tehnice³⁸;
- o atitudine mai degrabă negativă a comunității locale, în legătură cu această nouă intervenție, pe un drum public din localitate, vizând un monument arheologic (cu tot ceea ce presupune aceasta, în special restricționarea circulației, în ciuda faptului că str. Ulmului nu este una foarte frecventată);
- existența unei acțiuni în justiție (în faza incipientă – Poliție/Parchet)³⁹ în legătură cu distrugerea provocată în anul 2015, ceea ce ar fi creat cadrul potrivit pentru ca lucrările de specialitate din anul 2017 să poată reprezenta, în privința protejării patrimoniului cultural național, atât un precedent pozitiv din punctul de vedere al atitudinii față de patrimoniu, cât și un posibil model de intervenție în situații nedorite din această categorie.

Punctele de vedere formulate referitor la porțiunea de curtină bizantină afectată, care ținneau cont de faptul că ruina arheologică fusese cercetată și documentată în anul 2010, sugerau necesitatea unor intervenții ulterioare, fie de **conservare primară** (completarea golului cu materiale de protecție), fie de **conservare și restaurare**

³⁸ Este posibil ca, în viitorul apropiat, în condițiile asfaltării străzilor din localitatea Nufăru, traseul zidului de incintă să poată fi marcat și pe str. Ulmului, ca și pe altele, după cum s-a întâmplat deja cu curtină de sud cercetată pe str. Bisericii.

³⁹ Între timp, prin Ordonanța nr. 2334/P/2015 din 27.12.2017 a Parchetului de pe lângă Judecătoria Tulcea, se dispune **clasarea cauzei, respectiv renunțarea la urmărirea penală**, în condițiile „unei minime atingeri a valorii apărute de lege, situl fiind ușor afectat și neexistând un interes public în urmărirea faptei”.

a părții de monument distruse (cu tot ceea ce implică un astfel de demers din punctul de vedere al concepției și execuției), cu accent pe revenirea la situația anterioară, prin **completarea lacunei cu materiale și tehnici originare în cadrul unor operațiuni care să reîntregească segmentul distrus**. Punctele de vedere au fost formulate în cadrul deja invocatului **Raport privind intervenția constatatoare legată de proiectul Enel Distribuție Dobrogea, Îmbunătățire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea**, pus la dispoziția Direcției Județene pentru Cultură Tulcea și Direcției Patrimoniu Cultural din cadrul Ministerului Culturii și Identității Naționale, spre informarea comisiilor de specialitate (Comisia Națională a Monumentelor Istorice și Comisia Națională de Arheologie).

Colectivul de cercetare a sitului arheologic de la Nufăru, împreună cu reprezentanții Direcției Județene pentru Cultură Tulcea, a considerat la data aceea că recomandarea unor asemenea comisii, pentru o intervenție potrivit gândită și pusă în operă, nu ar putea fi decât de bun augur pentru protejarea unui sit arheologic aflat în intravilanul unei localități contemporane și o măsură suplimentară pentru ca asemenea intervenții abuzive, precum cea din 2015, să nu se mai producă nici la Nufăru, nici în alte locuri de același tip.

În acord cu rezoluțiile comisiilor de specialitate amintite, **intervențiile au constat în umplerea lacunei din zid rezultate din distrugere, după îndepărtarea fundației moderne, cu materiale de protecție (geotex și pământ galben), precum și în umplerea cu pământ, până la actualul nivel de călcare al străzii, a casetei protejate cu lemn** (fig. 16–17). Au mai fost necesare – la intervale mari de timp – operațiuni de completare cu pământ a zonei excavate, până la refacerea nivelului străzii de dinainte de intervenție. Actualmente, str. Ulmului este funcțională în totalitate, iar zona intervenției vizibilă în continuare, fiind semnalată prin capacul de lemn al casetei rămas accesibil la actualul nivel de călcare (fig. 18).

Fig. 16. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtea bizantină de nord. Vedere dinspre vest, după umplerea lacunei din zid cu pământ galben.

Fig. 17. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord. Vedere dinspre vest, după umplerea cu pământ a casetei cu protecție de lemn.

Fig. 18. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din cortina bizantină de nord. Situația actuală în zona intervenției.

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului. Aspecte financiare, administrative și interumane (relația cu autoritățile locale, instituțiile județene, persoane particulare) legate de derularea lucrărilor de tip „arheologic”

Derularea contractului a presupus **cheltuieli** legate de:

– acordarea asistenței de specialitate (a arheologilor și a arhitectului implicat) pe teren (deplasarea și lucrul efectiv – săpătura, constatarea și documentarea distrugerii, îndepărtarea intervenției moderne din structura monumentului, intervenția reparatorie, aducerea terenului la forma inițială);

– elaborarea documentațiilor⁴⁰ înaintate către comisiile de specialitate ale Ministerului Culturii și Identității Naționale, Institutul de Arheologie și beneficiar, precum și a unor documente speciale pentru diverse instituții județene și locale⁴¹;

– activitatea de teren propriu-zisă: închirieri de utilaje⁴², angajarea de forță de muncă necalificată⁴³, închirieri de unelte și ustensile⁴⁴, achiziționarea de echipamente de protecție pentru lucrători, de materiale pentru semnalizarea pe teren a lucrărilor și de protecție a vestigiilor⁴⁵.

În ceea ce privește **relațiile interumane**, se impune precizarea că suita de evenimente relatate mai jos nu are legătură directă cu știința arheologică, dar este un exemplu de ceea ce se poate întâmpla în cazul siturilor suprapuse, cum este cel de la Nufăru, în care practicarea intervențiilor de teren menite a cerceta, conserva, salva patrimoniul, cu atât mai mult atunci când sunt determinate de acțiuni neavenite, poate fi interpretată de o manieră cel puțin surprinzătoare de către comunitatea locală în cadrul căreia se desfășoară.

Fiind vorba despre un sit arheologic suprapus în totalitate de așezarea modernă, diversele lucrări de infrastructură – care au necesitat asistență arheologică – au presupus intervenții îndelungate și complicate pe rețeaua stradală a satului, dublate de restricționarea accesului⁴⁶, provocând inevitabile nemulțumiri riveranilor, fiind făcute însă din rațiuni de utilitate publică și de protejare a patrimoniului.

⁴⁰ Cu parte scrisă și grafică – desene, fotografii, înregistrări topografice.

⁴¹ Inspectoratul Teritorial de Muncă al județului Tulcea, Primăria Nufăru, Poliția Nufăru.

⁴² Buldoexcavator și autocamion pentru practicarea de săpături mecanice și evacuarea pământului excavat.

⁴³ În regim sezonier, pe bază de convenții civile de prestări servicii, pentru regularizarea suprafeței excavate, săpătură manuală și acordarea de asistență arheologilor.

⁴⁴ Pickhammer, ciocan rotopercurtor, stație totală.

⁴⁵ Geotex, membrane, saci, pământ galben, material lemnos ș.a.

⁴⁶ Lucrul îndelungat la vestigii de zid, în timpul derulării, în beneficiul Consiliului local Nufăru, a unor proiecte de amploare, precum realizarea alimentării cu apă sau a canalizării localității, a presupus, în perioade determinate, în intervalul 2006–2010, doar accesul pietonal pe majoritatea străzilor conținând tronsoane ale cortinei bizantine, elemente de fortificație, complexe de locuire și funerare; singurele străzi pe care a fost posibil, chiar dacă restricționat, accesul auto în timpul lucrărilor de acest fel au fost str. Domnița Maria (= DJ 222 C) și str. Ulmului (!).

Săpătura arheologică realizată în anul 2010 pe str. Ulmului, în jumătatea estică, pentru instalarea unei stații de pompare presupuse de proiectul de canalizare a localității, a determinat cercetarea unui tronson din zidul de incintă nordic al cetății bizantine, cu protejarea vestigiului și realizarea lucrării de infrastructură în condițiile în care, timp de câteva luni, circulația, atât pietonală, cât și auto, a fost posibilă pe jumătatea vestică a străzii. Distrugerea, în anul 2015, a unei porțiuni din același tronson al cortinei nordice bizantine, ca urmare a derulării, neautorizate și fără asistență de specialitate, de către Enel Distribuție Dobrogea, a proiectului de reabilitare a rețelei electrice, a determinat, în cadrul contractului încheiat pentru repararea stricăciunilor, în anul 2017, între această instituție și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, reluarea lucrărilor de excavare pe strada amintită, prin decopertarea unei suprafețe de aproximativ 19 mp, până la adâncimea de circa 1,50–2 m, în care să se poată face intervenția legată de cortina bizantină.

Necesitatea demarării lucrărilor pe str. Ulmului, imediat ce a fost asigurat, din punct de vedere contractual, cadrul financiar necesar, a fost anunțată verbal, pe 23 august 2017, primarului comunei Nufăru, în calitate sa de administrator al domeniului public, acceptul pentru începerea acțiunii fiind exprimat în același mod. Acordul scris al primăriei pentru continuarea derulării lucrărilor de teren pe str. Ulmului până la finalizarea acestora a fost solicitat și obținut pe data de 5 septembrie 2017. Alte avize pentru începerea lucrărilor pe str. Ulmului nu au mai fost solicitate, considerându-se că acceptul primăriei (în calitate sa atât de administrator al domeniului public, din care face parte și str. Ulmului, cât și de beneficiar al lucrărilor de reabilitare a rețelei electrice din localitate) putea fi considerat suficient.

În intervalul cuprins între 24 august și jumătatea lunii septembrie 2017, derularea lucrărilor a determinat restricționarea circulației în jumătatea estică a străzii Ulmului, în perimetrul destinat intervenției, accesul, pietonal și auto, spre și dinspre Dunăre, fiind posibil pe partea vestică a străzii. O precizare obligatorie este aceea că str. Ulmului este o stradă puțin frecventată și că a existat un singur riveran afectat (Valentin Donciu), a cărui proprietate se află la nord-vest de săpătura deschisă. Persoana în cauză, fără o discuție prealabilă, din care ar fi aflat motivația și termenele de derulare a operațiilor⁴⁷, a făcut reclamații verbale la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, la Consiliul Județean Tulcea, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, la Primăria Nufăru și reclamații scrise la Poliția locală Nufăru, precum și la Inspectoratul Teritorial de Muncă al județului Tulcea. Ignorând complet faptul că acțiunea din anul 2017 de pe str. Ulmului era de utilitate publică și viza protejarea unui monument istoric, grav afectat de o intervenție care, în mod evident, nu deranjase pe nimeni în anul 2015, în ciuda caracterului ei distructiv și

⁴⁷ Deși arheologul sitului îi era cunoscut încă din anul 1998, cu ocazia unei cercetări preventive desfășurate pe proprietatea sa (vezi și Damian *et alii* 2012, p. 179, punctul 19), anterior construirii actualei case, situate pe latura vestică a străzii Ulmului (vezi *supra*, fig. 4–5).

inutil, domnul avocat respectiv, lezat în interesele sale de riveran care avea nevoie de toată lățimea străzii Ulmului spre a-și putea deplasa peridocul unei ambarcațiuni, a declanșat, prin reclamațiile sale, o avalanșă de controale și de penalizări nejustificate. Se impune, însă, precizarea că toate acestea nu au fost posibile decât pe **fondul atitudinii inițiale, de neimplicare, a autorităților locale în susținerea protecției patrimoniului, respectiv de nerecunoaștere a faptului că-și dăduseră avizul pentru intervenția din 2017 pe str. Ulmului, menită a remedia o intervenție neautorizată din 2015.**

Astfel, **reclamația legată de legalitatea (!) deschiderii unei săpături pe str. Ulmului** și nerecunoașterea în scris de către primarul comunei a faptului că-și dăduse acceptul verbal pentru desfășurarea lucrărilor pe această stradă, în condițiile în care reluarea proiectului de reabilitare a rețelei electrice a localității părea condiționată de rezolvarea problemei intervenției la curtea de nord a cetății bizantine, a făcut ca derularea acestora, în intervalul 24 august – 5 septembrie 2017, să fie considerată drept o contravenție (restricționarea unei benzi de mers pe un drum public), sancționată ca atare de către Poliția locală Nufăru (printr-o amendă în valoare de circa 3000 lei, achitată de responsabilul științific al șantierului și al contractului în derulare).

Reclamația referitoare la o excavație periculoasă (!) pe o stradă a determinat descinderea la Nufăru, pe data de 30 august 2017, a trei membri ai Inspectoratului Teritorial de Muncă Tulcea, determinând prezentarea responsabilului de șantier, în două rânduri (31 august și 8 septembrie 2017) la sediul instituției respective, cu împuternicire de reprezentare din partea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, declarație personală care să explice specificul muncii arheologice și acte care să-l susțină (precum copii după actul de înființare a instituției, OG nr. 43/2000, contractele de cercetare încheiate cu Ministerul Culturii ș.a.). În perioada lucrărilor, zona excavată a fost marcată inițial cu bandă de avertizare, ulterior cu conuri de semnalizare și bandă de delimitare. Totodată, se impune precizarea că săpătura deschisă, suficient de largă (2,50 m) și nu foarte adâncă (în jur de 1,50–2 m), nu necesita consolidarea malurilor, în condițiile în care lucrările de arheologie presupun nu numai dezvelirea vestigiilor, ci și înțelegerea relațiilor stratigrafice dintre situațiile evidențiate, adică posibilitatea de a observa și înregistra informațiile oferite de malurile de pământ. Regimul forței de muncă necalificate sezoniere utilizate în domeniul arheologiei nu este același cu cel din cadrul societăților comerciale specializate în construcții. Protecția muncii nu presupune măsuri și instrucțiuni speciale pentru lucrători, în condițiile în care aceștia nu au o activitate autonomă, ci desfășurată doar sub supravegherea și la indicația specialistului cărui îi acordă asistență, prezența coordonatorului lucrărilor în zonă fiind asigurată pe toată durata programului de lucru. Adaptarea la situațiile concrete întâlnite este o cerință esențială a activității arheologice de teren și implică, deopotrivă, securitatea și sănătatea în muncă a specialiștilor și a muncitorilor necalificați care îi asistă. Activitatea noastră a fost în continuare asimilată, de către reprezentanții ITM, cu săpăturile din domeniul construcțiilor, considerându-se că excavația trebuia asigurată cu protecție de lemn împotriva surpării și semnalizată cu panouri împotriva căderii în gol, iar Institutul

de Arheologie a primit avertisment din partea ITM Tulcea în domeniul securității și sănătății în muncă.

În plus, prezența, în zona investigată, a unui cablu protejat de alimentare cu energie electrică (pentru proprietatea Donciu), lucrare subterană fără niciun aviz de tip arheologic, efectuată probabil cândva, în intervalul 2010–2015, dar care a complicat activitatea în spațiul dat, a presupus apelul în trei rânduri la specialiștii Enel Distribuție Dobrogea, cu precizarea că prestațiile persoanelor venite la fața locului, deși reprezentau interesele beneficiarului contractului în derulare, au fost de tip asistare pasivă și consiliere minimală, recomandându-ni-se apelul la o firmă specializată pentru intervenții efective.

ÎN LOC DE CONCLUZII...

Toate cele prezentate dovedesc, încă o dată, dincolo de absurdul și derizoriul situației expuse, faptul că siturile suprapuse, precum cel din intravilanul localității Nufăru, sunt – în ciuda existenței unei legislații precise în domeniu, ca și a unor documentații de urbanism bine alcătuite și care reprezintă și instrumente potențiale de protecție a patrimoniului arheologic – extrem de expuse intervențiilor antropice de orice fel și lăsate, în fond, la latitudinea unor autorități locale, uneori indiferente sau chiar rău-intenționate, și a unor investitori/beneficiari/constructori cel puțin indisciplinați, pentru care executarea de construcții fără autorizații și avize legale și, implicit, nerespectarea legii, nu reprezintă o problemă.

Atragem atenția asupra faptului că, urmare a intervenției distructive, lipsite de orice justificare pragmatică, din anul 2015, s-a procedat, în anul 2017, la intervenții laborioase, consumatoare de fonduri, timp și energie și cauzatoare de tensiuni inutile, al căror unic rezultat a fost **îndepărtarea urmelor unei intervenții moderne agresive din structura propriu-zisă a unui monument arheologic (tronsonul de curtină bizantină identificat și cercetat pe str. Ulmului din localitatea Nufăru) și completarea lacunei provocate de respectiva intervenție cu pământ galben**. Altfel spus, o acțiune reparatorie exercitată asupra a ceva care nu avea de ce să fie distrus...

S-a observat, totodată, faptul că o posibilă modalitate de atac la adresa patrimoniului arheologic, dincolo de ignorarea cu bună știință, din partea celor obligați să vegheze și să ia atitudine, a unor intervenții de tip constructiv menite a prejudicia vestigiile⁴⁸, poate fi discreditarea celor care, de câteva decenii, se străduiesc să-l protejeze și chiar ignorarea specificului unui anumit domeniu de activitate, arheologia (de tip preventiv).

⁴⁸ După o perioadă de colaborare cu autoritățile locale, acoperind anii 2006–2012, această atitudine începe să se facă din nou simțită la Nufăru.

BIBLIOGRAFIE

- Baraschi 1991a S. Baraschi, *Unele probleme despre Proslavița*, Peuce 10, 1991, p. 399–409.
- Baraschi 1991b S. Baraschi, *Despre civilizația urbană la Dunărea de Jos*, SCIVA, 42, 3–4, 1991, p. 133–152.
- Baraschi, Moghior 1979 S. Baraschi, N. Moghior, *Sondajele de la Nufărul – Ilgani de Jos (jud. Tulcea)*, SMMIM 12, 1979, p. 186–192.
- Damian 2005 O. Damian, *Repere arheologice privind orașele medievale ale diferitelor zone. Dunărea de Jos*, Historia Urbana 13, 1–2, p. 141–183.
- Damian, Andonie, Vasile 2003 O. Damian, C. Andonie, M. Vasile, *Nufăru – despre problemele unui sit arheologic suprapus de o așezare contemporană*, Peuce SN 1 (XIV), 2003, p. 237–266.
- Damian, Samson, Bâlici 2011 O. Damian, A. Samson, Ș. Bâlici, *O biserică bizantină descoperită la Nufăru (jud. Tulcea)*, SCIVA 62, 1–2, 2011, p. 45–87.
- Damian et alii 2007 O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea*, MCA S.N. 3, 2007, p. 107–151.
- Damian et alii 2007–2008 O. Damian, Gh. Mănucu-Adameșteanu, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, G. Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, CA 14–15, 2007–2008, p. 305–392.
- Damian et alii 2010 O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Samson, D. Ene, *Date noi despre cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea*, BMMN 7–8, 2010, p. 28–35 și planșe color separat.
- Damian et alii 2011 O. Damian, M. Mărgineanu-Cârstoiu, V. Dumitrașcu, M. Vasile, A. Samson, V. Apostol, G. Vasile, D. Ene, A. Stănică, *Nufăru, jud. Tulcea*, CCA, campania 2010, Sibiu, 2011, p. 84–85, nr. 39.
- Damian et alii 2012 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, MCA S.N. 8, 2012, p. 177–208.
- Damian et alii 2017 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, *O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac. Considerații arheologice preliminare*, MCA S.N. 13, 2017, p. 89–125.
- Diaconu 1986 P. Diaconu, *Considerații generale asupra așezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (secolele X–XI)*, CCDJ 2, 1986, p. 223–226.
- Mănucu-Adameșteanu 2001 Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.
- Mănucu-Adameșteanu et alii 2007 Gh. Mănucu-Adameșteanu, O. Damian, D. Moisil, M. Iacob, E. Petac, *Descoperiri romane și romano-bizantine la Nufăru*, Peuce S.N. 3–4, 2007, p. 375–398.

SOME REMARKS ABOUT THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
IN A SITE OVERLAPPED BY A MODERN VILLAGE. CASE STUDY:
NUFĂRU, TULCEA COUNTY

ABSTRACT

This contribution is focused on a Middle Byzantine site in the present-day village Nufăru, Tulcea County, from the perspective of a preventive/rescue archaeological research, beyond the scientific significance: legislation, heritage behaviour, relations between archaeologists, investors, local authorities and local community.

Keywords: Nufăru, the archaeology of the Byzantine Age, overlapped archaeological site, inner wall, preservation, protection, destruction, legislation, local authority.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Nufăru, Tulcea County. The archaeological site overlapped by the present-day village.

Fig. 2. Nufăru. The archaeological site overlapped by the present-day village. Reconstituted track of the inner wall, excavated by sections on the Portului, Ulmului and Cetății Streets. The area destroyed by the 2015's unauthorised interventions.

Fig. 3. Nufăru. Ulmului Street. View from the south.

Fig. 4. Nufăru. Ulmului Street. The 2010, 2015 and 2017 excavation areas. View from the south.

Fig. 5. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall, with the pumping station to the south. General view.

Fig. 6. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall. View from the west and from the south.

Fig. 7. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall. View of the southern front wall.

Fig. 8. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole.

Fig. 9. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south. Modern foundation above and in the structure of the inner wall, destroying the southern front wall.

Fig. 10. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the west.

Fig. 11. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the west, after the removal of the modern foundation off the upper part of the wall.

Fig. 12. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south-west, after the removal of the modern foundation off the southern front wall.

Fig. 13. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south-west, after the total removal of the modern foundation off the structure of the inner wall (the technical building block type is visible).

Fig. 14. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. Wooden cassette for the reparatory intervention on the inner wall.

Fig. 15. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. The wooden cassette for the reparatory intervention on the destroyed fragment of the inner wall. The preparation for soil filling of the excavated area.

Fig. 16. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. View from the west, after the yellow soil filling of the wall's gap.

Fig. 17. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. View from the west, after the soil filling of the wooden cassette.

Fig. 18. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. The current situation in the excavated area.

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaH – Acta Hargitensia, Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIESÉE – Association Internationale des Études du Sud-Est Européen
Aluta – Aluta. Studii și Comunicări, Muzeul Județean Covasna, Sf. Gheorghe
AnB – Analele Banatului, S.N. Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Ancient West & East – Ancient West & East, Leiden
Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antichità Altoadriatiche – Antichità Altoadriatiche, Centro di Antichità Altoadriatiche, Casa Bertoli, Aquileia
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeus – Archaeus. Études d'Histoire des Religions, București
ArchAnz – Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș, Pitești
ArheologijaKiev – Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana
Balcanoslavica – Balcanoslavica, PRI Institute for Paleoslavlic culture, Prilep
BAR IntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main – Berlin
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMMN – Buletinul Muzeului Militar Național, București
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
București – București. Materiale de Istorie și Muzeografie, Muzeul de Istorie a Municipiului București
BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
Buridava – Buridava, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAB – Cercetări Arheologice în București, Muzeul Municipiului București
Caiete ARA – Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie. Asociația ARA, București

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 343–345

- Castrum – Castrum. Castrum Bene Egyesület, Budapesta
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași
- CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
- CIGD – L. Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași
- CN – Cercetări Numismatice, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
- ÉBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, București
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- ÉtBalk – Etudes Balkaniques, Sofia
- FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- Historia Urbana – Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
- Historica – Historica, Centrul de Istorie, Filologie și Etnografie din Craiova
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
- IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I-II*, București, 1996–2000
- ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1989
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- IntArch – Internationale Archäologie, Rahden
- Isis – Isis, University of Chicago Press, Chicago
- ISM – *Inscriptiones Scythiae Minoris*, București
- IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej, Varna / Известия на народния музей, Варна
- JAHN – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAR – Journal of Anthropological Research, University of Chicago Press, Chicago
- JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- JRS – Journal of Roman Studies, Londra
- JSA – Journal of Social Archaeology, SAGE Publications, Newbury Park
- Marisia – Marisia. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- MFMÉ - StudArch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropa, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța

- PraceMat – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, Łódź
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RadVM – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
- RE – G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
- RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004
- RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, București
- RIAF – Revista de Istorie, Arheologie și Filologie, București
- RMI – Revista Monumentelor Istorice, Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, București
- SBS – Studies in Byzantine Sigillography, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgoviște
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
- Situla – Situla. Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana
- SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, Muzeul Militar, București
- SP – Studii de Preistorie, Asociația Română de Arheologie, București
- Starinar – Starinar, Belgrad
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- Századvég – Századvég Társadalomtudományi Folyóirat. Századvég Alapítvány (Századvég Foundation), Budapesta
- Székelyföld – Székelyföld, Magyar Művészeti Akadémia, Miercurea Ciuc
- TD – Thraco-Dacica, București
- Tibiscus – Tibiscus. Muzeul Național al Banatului, Timișoara
- Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
- Valachica – Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
- VjesnikZagreb – Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu, Zagreb
- Zalai Múzeum – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
- ZborRadBeograd – Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad
- Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
- ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

